

نقد اقتصاد سیاسی - نقد بتواریگی - نقد ایدئولوژی

<https://naghd.com>

نظریه‌های ارزش اضافی

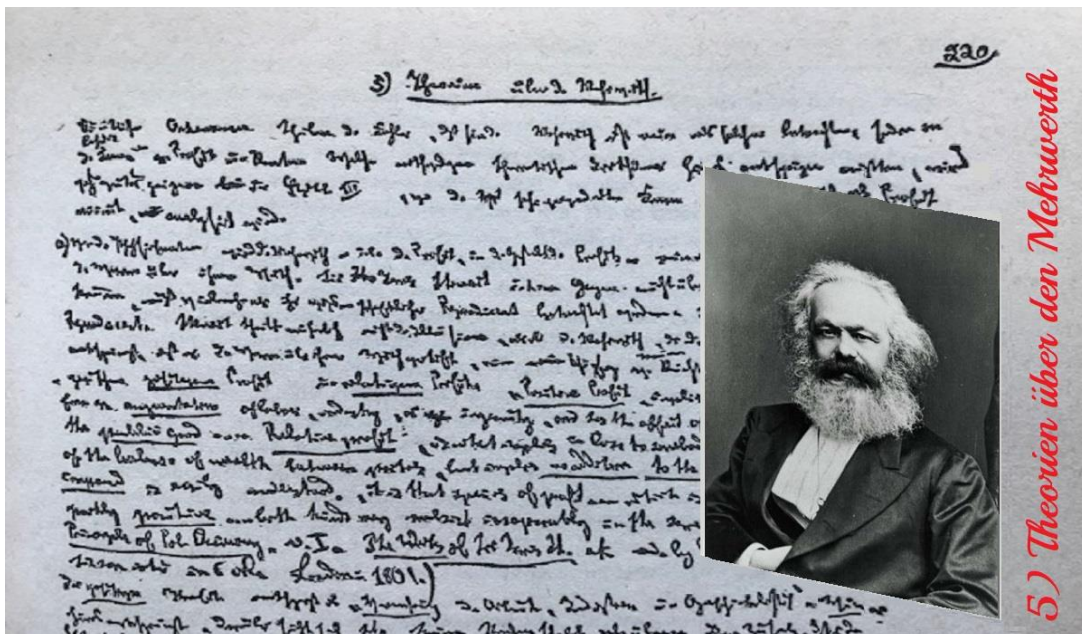
(جلد اول)

دستنوشته‌های ۱۸۶۱-۱۸۶۳

(ترجمه‌ی فارسی - پاره‌ی ۱)

کارل مارکس

ترجمه‌ی: کمال خسروی

5) Theorien über den Mehrwerth

[فهرست دستنوشته‌ی «نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی»^۱]

دفتر ششم (صفحه‌ی توی جلد) [VI-219b]

محتوای دفتر ششم:

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی^۲

الف) سر جیمز استوارت

ب) فیزیوکرات‌ها

پ) آ. اسمیت

دفتر هفتم (صفحه‌ی توی جلد) [VII-272b]

[محتوای دفتر هفتم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

پ) آ. اسمیت (ادامه)

پژوهش در این باره که چگونه ممکن است سود و کارمزد^۳ سالانه، کل کالاهای سالانه را، که علاوه بر سود و کارمزد شامل سرمایه‌ی ثابت نیز هستند، بخرند.

^۱ این فهرست دستنوشته‌ی «نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی» را مارکس روی جلد دفترهای ششم تا پانزدهم نوشته است. در برخی از این دفترها، فهرست پیش از خود متن نوشته شده بوده است؛ این نکته را می‌توان از روی اصلاحاتی دریافت که مارکس پس از نوشتن تمامی یک دفتر، در برخی از فهرست‌ها اعمال کرده است. فهرست دفتر چهاردهم دربرگیرنده‌ی بخش‌های بسیاری است که در این دفتر نیستند، بلکه نمایان‌گر طرحی هستند که مارکس در دفترهای چهاردهم، پانزدهم و هیجدهم به آن جامه‌ی عمل پوشانده است. (م - آ، [۱])

^۲ پیش از عنوان «نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی»، مارکس عدد ۵ را نوشته است. این عدد نشان‌گر پنجمین و آخرین بخش نخستین فصل درباره‌ی سرمایه است که مارکس قصد داشت آن را بلافاصله در ادامه‌ی نخستین دفتر «پیرامون نقد اقتصاد سیاسی» منتشر کند. مقدم بر این بخش پنجم، فقط سه بخش در دفترهای ۱ تا ۵ آمده است: (۱) دگرذیسی پول به سرمایه، (۲) ارزش اضافی مطلق و (۳) ارزش اضافی نسبی. در دفتر پنجم، صفحه‌ی ۱۸۴ دستنوشته‌ها، مارکس به این نکته اشاره می‌کند که «بعد از ارزش اضافی نسبی باید به ارزش اضافی مطلق و نسبی در ترکیب‌های گوناگون پرداخت». این پژوهش باید سازنده‌ی بخش چهارمی باشد که در آن زمان هنوز نوشته نشده بود. بنابراین مارکس مستقیماً به بخش پنجم، همانا بخش «نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی» می‌رود. (م - آ، [۲])

^۳ Salair

دفتر هشتم (صفحه‌ی توی جلد) [VIII-331b]

[محتوای دفتر هشتم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

(پ) آ. اسمیت (بخش پایانی)^۱

دفتر نهم (صفحه‌ی توی جلد) [IX-376b]

[محتوای دفتر نهم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

(پ) آ. اسمیت. بخش پایانی

(ت) نکر^۲

دفتر دهم (صفحه‌ی توی جلد) [X-421c]

[محتوای دفتر دهم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی. حاشیه. تابلوی اقتصادی کنه.

(ج) لینگوئه^۳

(چ) برای^۴

(ح) آقای رُدرتوس. حاشیه. نظریه‌ی تازه‌ی رانت زمین

دفتر یازدهم (صفحه‌ی توی جلد) [XI-490a]

[محتوای دفتر یازدهم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

^۱ واقعاً معلوم شد که این مرحله از کار، «پایان» نیست، بلکه ادامه‌ی بخش مربوط به اسمیت است. پایان این مبحث در دفتر نهم است. (م)
- آ، [۳]

^۲ Necker

^۳ Linguet

^۴ Bray

ح) رُدبِرتوس

حاشیه. ملاحظه‌ای پیرامون تاریخ پیدایش و پوشش باصطلاح قانون ریک [اردو]ایی

خ) ریکاردو

نظریه‌ی ریکاردو و آ. اسمیت پیرامون قیمت تمام‌شده (ردیه و ابطال)

نظریه‌ی رانت ریکاردو

تابلوه‌ها همراه با پرتوافکنی بر رانت تفاضلی

دفتر دوازدهم (صفحه‌ی توی جلد) [XII-580b]

[محتوای دفتر دوازدهم:]

۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

خ) ریکاردو

تابلوه‌ها همراه با پرتوافکنی بر رانت تفاضلی (بررسی‌هایی پیرامون تأثیر تغییر^۱ در ارزش لوازم معاش و مواد خام (همچنین ارزش ماشین‌آلات) بر ترکیب ارگانیک سرمایه)

نظریه‌ی رانت ریک [اردو]

نظریه‌ی رانت آ. اسمیت

نظریه‌ی ارزش اضافی ریک [اردو]

نظریه‌ی سود ریک [اردو]

دفتر سیزدهم (صفحه‌ی توی جلد) [XIII-670a]

[محتوای دفتر سیزدهم:]

۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی. حاشیه. تابلوی اقتصادی کینه.

خ) ریکاردو

¹ change

نظریه‌ی سود ریکاردو

نظریه‌ی انباشت ریکاردو]. نقد این نظریه (پیدایش و پویای بحران‌ها، برآمده از شکل بنیادین سرمایه)

نکات پراکنده ریکاردو]. پایان. ریکاردو] (جان بارتُن)

(د) مالتوس

دفتر چهاردهم (صفحه‌ی توی جلد) [XIV-771a]

[محتوای دفتر چهاردهم و برنامه‌های دیگر برای «نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی»]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

(د) مالتوس

(ذ) انحلال مکتب ریکاردو] (تورنر، جی. میل، پرووست، مشاجره‌های قلمی، مک‌کلوک، ویکفیلد، استیرلینگ،

ج. اس. میل)

(ر) مقابله. علیه اقتصاددانان^۱

(برای؛ به‌مثابه نقطه‌ی مقابل، علیه اقتصاددانان^۲)

(ز) رمزی

(س) شربولیه

(ش) ریچارد جونز.^۳ (پایان این بخش ۵)

میان‌پرده: درآمد و سرچشمه‌های^۴

دفتر پانزدهم (صفحه‌ی توی جلد) [XV-862a]^۱

^۱ فصل «مقابله علیه اقتصاددانان» در دفتر چهاردهم فقط شروع شده است و ادامه‌اش در نیمه‌ی نخست دفتر پانزدهم است. (م - آ، [۴])

^۲ گفتاوردها از کتاب «برای» زیر عنوان «خطاهای کار، علاج کار...» (Leads, Manchester 1839)، همراه با حاشیه‌نگاره‌هایی از سوی مارکس، در دست‌نوشته‌ی دهم می‌آیند. (م - آ، [۵])

^۳ فصل مربوط به ریچارد جونز، رمزی و شربولیه در دفتر هیجدهم دست‌نوشته‌ها گنجانیده شده‌اند. (م - آ، [۶])

^۴ به موضوع درآمد و سرچشمه‌های آن، مارکس در نیمه‌ی دوم دفتر پانزدهم می‌پردازد و در عطف به این موضوع، ریشه‌های طبقاتی و روش‌شناختی اقتصاد یاهوسرا را برملا می‌کند. همان‌گونه که از برنامه‌ریزی مارکس در ژانویه‌ی ۱۸۶۳ برمی‌آید، او «میان‌پرده» را برای جلد سوم کاپیتال در نظر گرفته بود. (م - آ، [۷])

[محتوای دفتر پانزدهم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

(۱) موضع متقابل پرولتری بر اساس {دیدگاه} ریکاردویی

بهره‌ی بهره: فرض کاهش نرخ سود بر این اساس.

مثلاً پدیده‌ی روی هم انباشته شدن {ذخیره‌ها} به مثابه پدیده‌ی صرفاً معطوف به گردش (اندوخته و ذخائر گردش)

(۲) رون استون.^۲ پایان

(۳ و ۴) هاجسکین^۳

(سرمایه‌ی بهره‌آور. ثروت موجود در رابطه با حرکت تولیدی.)

سرمایه‌ی بهره‌آور و سرمایه‌ی بازرگانی در رابطه با سرمایه‌ی صنعتی. شکل‌های کهنه‌تر پیشین. شکل‌های مشتق شده.)

^۱ ترتیب بندهای دفتر پانزدهم در مجموعه‌ی MEW با مجموعه‌ی MEGA متفاوت است. در مجموعه‌ی MEW، بندها به ترتیب زیرند: دفتر پانزدهم (صفحه‌ی توی جلد) [XV-862a]

[محتوای دفتر پانزدهم:]

(۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

(۱) موضع متقابل پرولتری بر اساس {دیدگاه} ریکاردویی

بهره‌ی بهره: فرض کاهش نرخ سود بر این اساس.

مثلاً پدیده‌ی روی هم انباشته شدن {ذخیره‌ها} به مثابه پدیده‌ی صرفاً معطوف به گردش (اندوخته و ذخائر گردش)

(۲) رون استون. پایان

3 و 4 هاجسکین

(سرمایه‌ی بهره‌آور. ثروت موجود در رابطه با حرکت تولیدی.)

اقتصاد باوه‌سرا

(سرمایه‌ی بهره‌آور و سرمایه‌ی بازرگانی در رابطه با سرمایه‌ی صنعتی. شکل‌های کهنه‌تر پیشین. شکل‌های مشتق شده.)

(پویش و گسترش سرمایه‌ی بهره‌آور بر پایه‌ی تولید سرمایه‌دارانه)

(نزول خواری. لوتر، غیره)

در این مورد، همچنین نگاه کنید به یادداشت شماره‌ی [۱۰]. (م - فا)

^۲ بخش مربوط به رون استون (Revenstone) از صفحه‌ی ۸۶۱ دفتر پیشین، دفتر چهاردهم دست‌نوشته‌ها، آغاز می‌شود. پیش از این بخش در دفتر چهاردهم، تحت عنوان «شماره یک» بخشی درباره‌ی جزوه‌ی گمنام «منبع و راه چاره‌ی دشواری‌های ملی، منتج از اصول

اقتصاد سیاسی در نامه‌ای به لرد جان راسل» (London 1821) می‌آید. (م - آ، [۸])

^۳ پایان بخش مربوط به هاجسکین (Hodgskin) در دفتر هیجدهم، در صفحه‌های ۱۰۸۴ و ۱۸۰۵ دست‌نوشته‌هاست. (م - آ، [۹])

(پویش و گسترش سرمایه‌ی بهره‌آور بر پایه‌ی تولید سرمایه‌دارانه) (نزول‌خواری.^۱ لوتر، غیره)

اقتصاد یاوه‌سرا^۲

^۱ روی جلد دفتر پانزدهم، جایی که مارکس فهرست این دفتر را نوشته است، عنوان بندی‌ها توالی و ترتیبی متفاوت با جای این بخش‌ها در خود متن دارد. ویراست ما ترتیب مطالب در فهرست را به‌همان نظم‌ی بازنویسی کرده است که در متن و محتوای دفتر آمده‌اند. (م - آ، [۱۰])

^۲ مارکس در دفتر پانزدهم در عطف به پژوهش‌های مربوط به درآمد و سرچشمه‌های آن به واکاوی اقتصاد یاوه‌سرا می‌پردازد. در صفحه‌ی ۹۳۵ این دستنویس مارکس با اشاره به «بخشی پیرامون اقتصاد یاوه‌سرا» به فصلی از کارش رجوع می‌دهد که هنوز نوشته نشده است و در آن به‌طور ضمنی به مشاجرات قلمی بین پروژن و باستیا دوباره باز خواهد گشت. در دفتر هیجدهم که در آن، واکاوی دیدگاه‌های هاجسکین به پایان می‌رسد و جدل‌های او علیه نظریه‌های توجیه‌گران بورژوا مورد اشاره قرار می‌گیرد، مارکس یادآور می‌شود: «این تکه را به فصل مربوط به اقتصاددانان یاوه‌سرا منتقل کنم.» (صفحه‌ی ۱۸۶۰ دستنویس، در جلد ۲۶.۳ این مجموعه). در برنامه‌ای که مارکس برای جلد سوم «کاپیتال» در ژانویه‌ی ۱۸۶۳ طراحی کرده بود، عنوان فصل یازدهم، یا فصل ماقبل آخر، «اقتصاد یاوه‌سرا» است. (نک: ص ۳۹۰ همین جلد). اما مارکس دیگر فصلی ویژه درباره‌ی اقتصاد یاوه‌سرا ننوشت. (م - آ، [۱۱])

[تذکر عام]

۲۲۰- VI | ۵) نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی

همه‌ی اقتصاددانان در این اشتباه شریک‌اند که به ارزش اضافی، نه به‌گونه‌ای بی‌پیرایه و فقط در مقام ارزش اضافی، بلکه در شکل‌های ویژه‌ی سود و رانت می‌پردازند. پس از این در فصل III^۱، جایی که شکل بسیار دگرذیسی‌یافته‌ای واکاوی می‌شود که ارزش اضافی در مقام سود به‌خود می‌گیرد، نشان داده خواهد شد چه کژراهه‌های نظری‌گریزناپذیری، به‌ناگزیر از این اشتباه سرچشمه و پای می‌گیرند.

^۱ منظور مارکس از «فصل III» بخش سوم پژوهش‌هایش پیرامون «سرمایه به‌طور عام» است. در جای دیگر نیز مارکس از «بخش III» صحبت می‌کند (دستنویس دفتر نهم، ص ۳۸۹ و دستنویس دفتر یازدهم، ص ۵۲۶)، بعد از این، مارکس به‌جای «فصل III» آن را «کتاب سوم» می‌نامد (در نامه‌اش به انگلس به تاریخ ۳۱ ژوئیه ۱۸۶۵). آغاز پژوهش پیرامون «سرمایه به‌طور عام»، که در «فصل III» گنجانده است در دستنوشته‌های دفتر شانزدهم است.

از طرحی که مارکس برای «فصل III» داشت برمی‌آید که او قصد داشته است در این فصل به دو گزارش تاریخی ویژه پیرامون نظریه‌های سود بپردازد. پژوهش و نقد نظریه‌های بورژوازی سود، به‌ویژه اشتباه‌های نظری ناشی از جابجاگرفتن یا یکسان‌انگاری ارزش اضافی و سود، البته در ادامه‌ی کارش روی «نظریه‌هایی پیرامون ارزش اضافی» در همین اثر انجام گرفته‌اند. (م - آ، [۱۲])

[الف] **سِر جیمز استوارت**

[تمایز بین «سودِ منتج از واگذاری»^۱ و افزایشِ مثبتِ ثروت]

پیش از فیزیوکرات‌ها، ارزش اضافی — یا سود، «یا ارزش اضافی» در پیکر سود — صرفاً با عزیمت از **مبادله** تبیین می‌شد، همانا با فروش کالا بالاتر از ارزشش. سِر جیمز استوارت در اساس از این کوتاه‌بینی فراتر نمی‌رود، برعکس، او را باید بازتولیدکننده‌ی این کوتاه‌بینی در جامعه‌ی علم تلقی کرد. می‌گویم بازتولیدکننده‌اش «در جامعه‌ی علم». استوارت البته در این توهم شریک نیست که گویا ارزش اضافی‌ای که با فروش کالا بالاتر از ارزشش نصیب تک سرمایه‌دار می‌شود، آفرینش ثروتی تازه است. بنابراین او بین سود **مثبت** و سود **نسبی** فرق می‌گذارد.

«**سود مثبت**، زبانی برای هیچ‌کس ندارد؛ این سود منتج از **افزایش** و گسترش کار، صنعت یا مهارت است و این اثر را دارد که بر **ثروت اجتماعی** بیفزاید یا فربه‌ش کند ... **سود نسبی** سرآخر به زیان این یا آن فرد تمام می‌شود؛ این سود نشانه‌ی نوسانی در توازن ثروت در میان بهره‌وران از ثروت است، اما بر کل اندوخته، افزوده‌ای نمی‌افزاید ... **مجموعه‌ی به‌هم پیوسته** «ی سودها» به آسانی قابل فهم است؛ این، همان نوعی از سود است ... که پاره‌ایش نسبی است، پاره‌ایش **مثبت** ... هر دو نوع می‌توانند در معامله‌ای واحد به‌نحوی گسست‌ناپذیر به‌هم پیوسته و حاضر باشند.» («اصول اقتصاد سیاسی»، جلد اول، *آثار سِر جیمز استوارت*، ویرایش ژنرال سِر جیمز استوارت، پسر او، در مجموعه‌ی ۶ جلدی، لندن ۱۸۰۵، صفحات ۶ - ۲۷۵).

سود مثبت از «افزایش و گسترش کار، صنعت یا مهارت» منتج می‌شود، اما در این باره که این سود **چگونه** منتج می‌شود، استوارت به‌دنبال **آدله** و **اثبات** نیست. جمله‌ی تکمیلی بعدی که تأثیر این سود، افزایش و فربه‌کردن «ثروت اجتماعی» است، نشان می‌دهد که منظور اس[توارت] از «ثروت اجتماعی» چیزی جز توده‌ی عظیم ارزش‌های مصرفی نیست که در پی رشد نیروهای بارآور کار تولید می‌شوند، و این که او این سود را چیزی کاملاً منفک از سود سرمایه‌داران — که همواره موکول به افزایش ارزش مبادله‌ای است — تلقی می‌کند. این دریافت در استدلال‌های بعدی او کاملاً تأیید می‌شود.

^۱ اصطلاح اصلی «alienation» است. ویراستاران آلمانی برای آن معادل Veräußerung را برگزیده‌اند. در فارسی می‌توان بدون دغدغه Veräußerung را به «فروش» ترجمه کرد، اما ما برای آن که تمایزش با واژه‌ی Verkauf را، که دقیقاً به معنای «فروش» است، حفظ کنیم، گاه از معادل «واگذاری»، در معنای فروش از راه داد و ستد، استفاده کرده‌ایم. (م - فا)

زیرا او می‌گوید:

«در قیمت کالاها دو چیز را واقعاً موجود و کاملاً متفاوت با یکدیگر می‌بینیم؛ ارزش واقعی کالا و سودِ منتج از واگذاری.» (ص ۲۴۴).

بنابراین قیمت کالاها دربرگیرنده‌ی دو عنصر سراسر متفاوت با یکدیگر است؛ نخست ارزش واقعی‌شان، دوم سودِ منتج از واگذاری، سودی که با واگذاری‌شان، با فروش‌شان تحقق می‌یابد.

|۲۲۱| با این ترتیب، این سودِ منتج از واگذاری از آن‌جا ناشی می‌شود که قیمت کالاها بیش‌تر از ارزش واقعی‌شان است یا این‌که کالاها بالاتر از ارزش‌شان فروخته می‌شوند. سود در یک‌سو، همیشه متضمن زیان در سوی دیگر است. چیزی افزون بر کل اندوخته‌ی موجود پدید نمی‌آید. سود، یعنی ارزش اضافی، نسبی است و تجزیه می‌شود به «نوسانی در توازن ثروت در میان بهره‌وران از ثروت». اس [توارت] خود، این تصور را که با این صورتبندی، ارزش اضافی تبیین شده است، منکر می‌شود. نظریه‌اش پیرامون نوسان توازن ثروت بین بهره‌وران، هرچند و هر اندازه ربط بسیار اندکی با تبیین سرشت و خاستگاه خود ارزش اضافی دارد، در نگرش به توزیع ارزش اضافی^۱ بین «طبقات اجتماعی» و بین مقولات گوناگونی مانند سود، بهره و رانت، اهمیت خود را حفظ می‌کند.

این‌که استوارت کل سود سرمایه‌دار منفرد را به این «سود نسبی»، به سودِ منتج از واگذاری، محدود می‌کند، در فراز زیر به‌خوبی دیده می‌شود.

او می‌گوید «ارزش واقعی» «اولاً» به‌واسطه‌ی «کمیت» کاری تعیین می‌شود که «یک کارگر در کشور عموماً و به‌طور متوسط ... می‌تواند در یک روز، یک هفته، یک ماه و غیره ... انجام دهد.» ثانیاً: «به‌واسطه‌ی ارزش وسائل تأمین زندگی و هزینه‌ی ضروری کارگر، چه برای ارضای نیازهای شخصی‌اش و چه ... برای تهیه‌ی کارافزایی که برای شغلش لازم‌اند؛ و این‌ها را هم باید مانند مورد نخست به‌طور متوسط به‌حساب آورد...» ثالثاً: «به‌واسطه‌ی ارزش مواد.» (ص ۲۴۴، ۲۴۵). «اگر این سه ستون هزینه‌ها معلوم باشند، قیمت محصول مشخص شده است. قیمت نمی‌تواند کمتر باشد از حاصلجمع این سه مبلغ، یعنی از ارزش واقعی؛ اما هر اندازه بیش‌تر و فراتر از ارزش واقعی باشد، به همان میزان سود کارخانه‌دار^۲ را می‌سازد. این سود منوط است به تقاضا و بنابراین با تناسب اوضاع و احوال گوناگون، نوسان می‌کند.» (همان‌جا، ص ۲۴۵).

^۱ surplus value

^۲ manufacturer

ضرورت وجود تقاضایی بزرگ از این‌جا ناشی می‌شود تا شکوفایی کارخانه‌ها را سبب شود ... بنگاهداران صنعت و تجارت شیوه‌ی زندگی و هزینه‌های‌شان را بنا بر سود تضمین شده‌شان تنظیم می‌کنند.» (همان‌جا، ص ۲۴۶).

از این‌جا به‌روشنی دیده می‌شود که: سود «کارخانه‌دار»، یعنی سرمایه‌دار منفرد، همواره سود نسبی، همواره سود منتج از واگذاری، همواره مشتق از مازاد قیمت کالا نسبت به ارزش واقعی‌اش و ناشی از فروشش به قیمتی بالاتر از ارزش آن است. بنابراین، اگر همه‌ی کالاها بنا بر ارزش‌شان فروخته می‌شدند، هیچ سودی وجود نمی‌داشت.

استوارت فصلی مستقل در این‌باره نوشته و به‌تفصیل در پژوهش است که: «سودها چگونه در هزینه‌های اولیه (ی تولید) یک‌جا جمع می‌شوند.» (جلد سوم، همان‌جا، ص ۱۱ به بعد).

استوارت از یک‌سو رویکرد نظام‌های پولی و مرکانتیلیستی را، که بنا بر آن‌ها فروش کالاها بالاتر از ارزش‌شان، و بنابراین سود ناشی از این کار، ارزش اضافی می‌آفریند و از این طریق موجب افزایش و گسترش مثبت ثروت* است، کنار می‌گذارد؛ از سوی دیگر به دیدگاه آن‌ها، مبنی بر این‌که سود سرمایه‌ی منفرد چیزی جز مازاد قیمت نسبت به ارزش نیست |۲۲۲| و این‌که سود فقط سود منتج از واگذاری است، و آن نیز به‌نوبه‌ی خود صرفاً نسبی است، یعنی سود یک طرف با زیان طرف دیگر سربه‌سر می‌شود و بنابراین حرکتش هیچ چیز جز «نوسانی در توازن ثروت بین بهره‌وران» نیست، وفادار می‌ماند.

به این ترتیب استوارت در عطف به این موضوع بیان عقلائی نظام پولی - مرکانتیلیستی است.

شایستگی او در درک سرمایه، استوار است بر برجسته‌ساختن این نکته که فرآیند جدایی بین شرایط تولید، به‌مثابه مایملک [یک] طبقه‌ی معین، و توانایی کار^۱ چگونه پیش می‌رود. او با فرآیند پیدایش و پای‌گیری سرمایه - البته بی‌آنکه آن را چنین بنامد یا دریابد و هرچند آن را شرط شکل‌گیری صنعت بزرگ تلقی می‌کند - بسیار کلنجار رفته است؛ او این فرآیند را به‌ویژه در کشاورزی مورد توجه قرار می‌دهد؛ و

* البته خود نظام پولی این سود را نه در چارچوب یک کشور، بلکه در مبادله با کشورهای دیگر تعریف می‌کند. نظام پولی، از این زاویه که بر آن است که این ارزش در پول (طلا و نقره) پیکر می‌یابد و بازنموده می‌شود و بنابراین ارزش اضافی، در تراز پرداخت‌های تجاری‌ای که با پول موازنه و تسویه می‌شود، بیان می‌گردد، در چارچوب نظام مرکانتیلیستی گرفتار می‌ماند. (مگا)

^۱ در دستنوشته‌های ۱۸۶۳ - ۱۸۶۱ مارکس تقریباً همه جا به‌جای اصطلاح «نیروی کار» (Arbeitskraft) از اصطلاح «توانایی کار» (Arbeitsvermögen) استفاده می‌کند. در نخستین جلد کاپیتال/ مارکس این دو اصطلاح را به‌مثابه مقولاتی این‌همان به‌کار می‌برد. در آن‌جا می‌نویسد: «منظور ما از نیروی کار یا توانایی کار صورت تام قابلیت‌های فیزیکی و ذهنی و روانی است که در پیکره‌ی زنده، در شخصیت زنده‌ی یک انسان وجود دارد و او با به‌جنبش درآوردن آن‌ها، ارزش‌هایی مصرفی در انواع گوناگون را تولید می‌کند.» (MEW, 23, S. 181). (م - آ، [۱۳])

نخست از طریق همین فرآیند جدایی در کشاورزی است که از دید او، به‌درستی، صنعتِ مانوفاکتور به‌خودی‌خود، پدید می‌آید. آ. اسمیت این فرآیند جدایی را یکجا و به‌طور حاضر و آماده پیش‌فرض می‌گیرد.

(کتاب استوارت، ۱۷۶۷، تورگو، ۱۷۶۶، آ. اسمیت ۱۷۷۵)^۱

^۱ استوارت، در «پژوهشی پیرامون اصول اقتصاد سیاسی...»، در جلد دوم، لندن ۱۸۶۷. تورگو، در «تأملاتی پیرامون شکل‌گیری و توزیع ثروت»، پاریس ۱۷۶۶. اسمیت، در «پژوهش پیرامون ماهیت و مبانی ثروت ملت‌ها»، در جلد دوم، لندن ۱۷۷۶. (م - آ، [۱۴])